ПРИГОДІЙ С. М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КРИТИЧНИЙ РОЗВІЙ АМЕРИКАНСЬКОЇ БІРСІАНИ 1920-х РОКІВ

У статті висвітлюється різновекторна критична бірсіана у США 1920-х років, що коригує усталені критичні оцінки.
Ключові слова: апологія, психобіографія, міфотворення, епістолярій.

В статье исследуется разновекторная бирсиана в США 1920-х годов с целью коррекции устоявшихся критических оценок.
Ключевые слова: апология, психобиография, мифотворчество, эпистолярий.

The article treats multifacet critical Bierciana in the U.S. of 1920-ies, correcting the established opinions.
Key words: apology, psychobiography, myth-making, epistolarium.

Вважається, що американська критика 1920-х років поціновувала А.Бірса як письменника-іконокласта(1,5). Запропонована стаття має на меті скоригувати таке судження, розкривши полемічний плюралізм бірсіани того часу. Передусім з'являються чотири розлогі біографії письменника – Волтера Ніла, Адольфа де Кастро (псевдонім Гюстава Адольфа Данзігера), С.Хартлі Граттана та Кері Маквілльямса. По суті вони закладають довгу й закрутисту тенденцію біографічної бірсіани, що часто-густо домінує над власне літературознавчо-аналітичною. Хоча сьогодні фахівці здебільшого покладаються на матеріал Маквілльямса, відсторонюючись кожен по-своєму від зайве суб'єктивістського підходу трьох інших біографів, в ті далекі часи рясне різнобарв'я бірсіани імпульсувало подальші біографічні студії. З іншого боку, аналітичні розвідки маніфестують глибшу фаховість, але й різкішу полярність оцінок.

Приміром, в один рік – 1924 – виходять три апології творчості Амброза Бірса. В.М.Клеменс, зокрема, вважає, що Бірс поєднував у собі шал Свіфта та витонченість Попа; за інтелектом же і літературним талантом він був рівний обом великим англійцям. Так, його бояться читати, бо від бірсових оповідань іде мороз по шкірі. Але хіба це недолік? Навпаки, твердить критик, потужній ефект

© Пригодій С. М.

творів письмовця промовляє лише за його унікальний художницький дар. І той факт, що Бірса «бояться» – є великим обвинувачувальним вироком сучасній генерації читачів, котрі не в змозі розпізнати великий талант. Клеменс певен, що через сто років Сан Франциско пишатиметься тим, що колись там мешкав Амброз Бірс – незборимий й непідкупний художник, який силою свого слова впродовж 20 років пом'якшував дикунство нуворишів, примушував безчестя й пиху не лише сором'язливо ретируватися, але й відчути, що обабіч них живе повнокровно справжня Людина. Бірса не можна було «приручити», «замовчати», «заперечити» – він був єдиний у своєму роді, голосом у пустелі. Не мав товпищ фанатів, зарозумілих теорій, пози й почестей – він був природним чоловіком, і вже тому його побоювалися. «Якось, – пригадує критик, – я сказав Бірсу: «Ви заходите до трояндового саду, але бачите лише гній довкола кущів роз. Авжеж, там повно гною, проте й багато прегарних речей для замилування – приміром, троянди». «Так, безперечно, – відповів А.Бірс. – Але троянди бачать усі!» Письмовець завжди тяжів до пізнання основ речей, якими б недосяжними і неприємними вони не були. Іншим разом Бірс запитав Клеменса: «Як Ви гадаєте – чи піде моя нова книга?» Той відповів: «Мене не подивує, якщо вона стане всесвітнім бестселером або впаде замертво як вбитий лосось. В усьому, що Ви пишете, немає того, що люди звуть симпатією. Прегарна дівчина так і не з'являється». «До біса гарну дівчину» – гримнув Бірс. «Ось в цьому й вся справа!» – мовив критик. Утім популярність мало цікавила Бірса – він геніально робив свою справу, і нинішній генерації, ізнов повторює Клеменс, мусить бути соромно, що вона не віддала належне за життя такій світлій та унікальній людині, як Амброз Бірс(3,676-677).

Х.Г.Сміт зосереджує свою увагу виключно на «Словнику Сатани», рясно цитуючи крилаті (сьогодні) вислови А.Бірса та захоплено коментуючи їх(4,678-680). В.Б.Харт вбачає у Бірсі філософа, гострослова та геніального майстра страшного оповідання. Бірсів стиль суціль індивідуальний, його відразу відрізняєш від письма інших художників слова. До того ж Бірс, на думку рецензента, дуже сучасний письмовець. Так, його найчастіше порівнюють з Е.По, що має певні підстави: прискіплива увага до

слова, віртуозна техніка створення атмосфери страшного, курйозне поєднання логічного та алогічного, серйозно-іронічне потрактування окультного, що вигідно відрізняється від зазвичай банальних оповідок про надзвичайне… Бірсовий «Середній палець правої ноги», вважає критик, якнайкраще демонструє високу майстерність художника, котрий дивовижно синтезує реалістичну та романтичну поетики. У «Чикамозі» передача баталістики, а потім і шокуючого враження від жахіть війни через сприйняття глухонімої дитини – дерзновенна й перфектна знахідка художника, на яку, певен Харт, не зважився б ортодоксальний реаліст»(5,681). Кожне слово Бірса засвідчує його досконалу майстерність: «Заколочене вікно» довго утримує читача у стані завороженої експектації, та у фіналі – стислому й евокативному – вмить електризується шок несподіваного жаху. Жоден з відомих американських письменників не спроможний до такого словопису. Порівнюючи А. Бірса із Б.Гартом і Ч.Диккенсом, рецензент доходить висновку, що автор «Вершника у небі» не лише «доглибний філософ і знавець людського характеру, але й неперевершений маляр, який може кількома влучними мазками змалювати пейзаж і ландшафт»(5,681).

Такій масній, але й предметній, апології явно протистоїть розвідка Х.Л.Менкена «Амброз Бірс»(6), котра, як на мене, може слугувати прегарним прикладом, того, як створюється певний міф про письменника. Менкен знав Бірса особисто, проте використав своє знайомство із письменником для нагнітання чорнотного образу Бірса-циніка, мізантропа, нездари, зловтішника, а часом і людини з психічними відхиленнями. Втім, починає Менкен зі «штучного, аптечного присмаку» бірсіани: незважаючи на гімни Бірсу, що їх божевільно горлає куценька купка його фанатиків, зазначає критик, насправді Бірса ніхто з американських фахівців не сприймав серйозно, зарівно як його ніколи не читали інтелігентні люди та широка читацька аудиторія. Книжки письмовця давно вже не друкуються, а 12-томне зібрання творів Бірса десь кануло в лету. І це не дивно, бо, на переконання Менкена, письменник сам собі заподіяв зле, видавши свої творіння: стара людина піддалася чуттю ностальгії по молодості й некритично подала до друку зашкарублі, брудні матеріали, зовсім нечитабельні. Навряд чи хтось здолав

бодай малу частку того видання – сумнівається критик, проте, схаменувшись, все-таки додає, що посеред «тієї мутної балаканини» є кілька перлин – «Словник Сатани» і декілька воєнних оповідок, які не поступаються творам Золя, Кіплінга, Тома. Далі ж Менкен поринає в суцільне чорнописання Бірса. Останній, виявляється, обожнював війну, бо знаходив у ній цинічне задоволення: всі вважали, що війна – це геройство, а Бірс навмисно нагнітав у воєнних оповідках дикість, кровопролиття, жах, смерть, зраду, тупість тощо. У нього, наголошує Менкен, не було й дещиці людяності, розумово він ставив людину десь посеред вівць і великого рогатого скота, а чоловіка-героя – зводив до рівня щура(2,62). У воєнних творах – навіть коли йшлося про героїчне – Бірс не змальовував солдатів як героїв, а писав їх як збитих з пантелику дурнів, які чинять вчинки без розуму, суціль підкоряються тортурам і звіриним інстинктам та гинуть зрештою як свині на бойні в Чикаго(2,62). Така зневіра в людину, зазначає Менкен, не притаманна жодному американському письменнику, навіть старому Марку Твену.

Другою особливістю Бірса, що випливала з його цинізму, була пристрасть до макабричного. Всі його оповідання засвідчують це: автор кохається в повішанні людей, вскритті трупів, анатомічних практиках. Смерть для нього не страшна, але низько комедійна – останній акт брудної та сміхотворної буфонади. Х.Л.Менкен пригадує, як одного разу поїхав був із Бірсом на похорони знайомого, і як Бірс невгамовно «веселив» публіку по дорозі до крематорію своїми чорними оповідками, від яких мороз ішов по шкірі: він розповідав про пожежу в крематорії, яка попалила як померлого, так і живих родичів; про те, як останки одного чолов’яги буквально вибухнули в крематорії; про дружин, що сиділи в крематорії біля вогню всю ніч, аби переконатися, що їхні померлі чоловіки згоріли, а не подалися манівцями… Одного разу, звіряється критик, Бірс розповів йому, що тримає у себе попіл власного сина (що загинув). Менкен парирував: «Напевне, та урна є найстрашнішою прикрасою». Але Бірс відрубав: «Яка, до біса, урна? Я тримаю попіл у коробці для сигар». Не дивно, що про Бірса ніхто ще не написав адекватну біографію, і, на думку Менкена,

цього ніколи й не станеться. Донька письменника категорично забороняє публікувати листи батька та жене геть волонтерів-біографів; один з учнів, нещодавно померлий Дж.Стерлинг, писав про Бірса проникливо й шанобливо; інший – Х.Дж.Шефауер уславлював Бірса в Німеччині. Однак Стерлинг помер, а Шефауер зовсім не налаштований писати більше про Вчителя, відтак, уже немає кому це професійно зробити. Бірс полюбляв містифікацію, і в його житті повно містичного – аж до його раптового зникнення у Мексиці, про що немає жодних достовірних документів. Тож вся біографічна бірсіана зависає у повітрі.

Аби принизити Бірса-художника, Менкен однозначно стверджує, що той наслідував Е.По, і банальним є твердження про те, що нібито Бірс писав значно краще за По. Ні, наполягає критик, бірсова мова була менш щільною та витонченою; його характеротворення – міцнішим, але й простішим; він був менш літературним і більш спостережливим. На жаль, висновує Менкен, «бірсовим оповідкам судилася така сама доля, як і творам Е.По – їхній вплив на сучасну американську літературу, принаймні літературу найвищого ґатунку, дорівнює нулю. Коли їх хтось і імітує, то це найнижчого сорту писаки, що валом продукують трілери для найдешевших крамниць»(2,63).

Здається, більшого чорнописання видатних майстрів слова годі шукати; та чим більше біснується Х.Л.Менкен, тим менше довіряє йому читач, бо самоочевидною стає фальш, злісне прагнення обруднити письменника. Не витримує критики навіть той факт, що донька Бірса категорично забороняла друкувати батькові листи, адже саме в 1920 роки вони були видані, і про них цікаво й фахово написав Ван Вік Брукс (7).

У статті Брукса ввесь час відчуваєш відверту й скриту полеміку проти попередніх критичних зауваг. Розпочинає він з того, що вітає всіх любителів майстерного письма з публікацією бірсових листів, які засвідчують, власне як і оповідання, що мало хто в Америці демонстрував таке володіння словом, як Амброз Бірс. Репутація письмовця, підкреслює Брукс, мало залежить від кількості його читачів – вона «надійніша в руках кількох греків, аніж посеред товпища персів»(7,65). Водночас, Брукс іронізує над

беннеттовою тезою про «андеграундову репутацію» Бірса, зазначаючи, що «смак, майстерність та пильність, з якими були відредаговані ці листи, переконують, що бірсова репутація приречена на довге й здорове життя». Втім, Брукс зазначає, що опубліковані листи були всі написані, коли Бірсу вже виповнилося 50 років. Тож по цьому епістолярію ми не можемо прослідкувати еволюцію письменника чи навіть виявити своєрідність його життя й духу в час найвищого творчого злету – адже після 1893 року він перестав писати оповідання (що не відповідає дійсності – С.П.). З іншого боку, всі опубліковані листи адресовані учням Бірса – молодим чоловікам і жінкам, які хотіли навчитися писати й вбачали у Бірсі певний художницький еталон, а письмовець щедро й критично ділився з ними секретами художнього письма. Одначе з листів зовсім не видно, з ким Бірс спілкувався помимо своїх учнів; авжеж, згадується похапцем Марк Твен та ще двоє-троє літераторів Каліфорнії, що не дає нам очікуваної картини повнокровного життя Бірса у Сан-Франциско. Щоправда, саме місто, де письменник прожив понад чверть століття, характеризується ним у найсаркастичніших тонах: «парадайз невігластва, анархії та тотального боягузтва..,що потребує ще одного землетрусу, пожежі – та понад усе – регулярного й найпотужнішого шрапнелевого удару.., бо це місто – найгірше з усіх Содом і Гомор нашого сучасного світу»(7,66). Брукс висновує, що для Бірса Сан-Франциско був тим самим, що для Попа – Лондон, а далі продовжує порівняння, віднаходячи у Бірса просвітницький темперамент і «манеру письма Попа: прозорість, точність, «правильність» тексту, увага до індивідууму тощо».

Критика дивує, як син фермера з Огайо, без формальної освіти, спромігся сягнути такої ясності й переконливості розуму. «Бірс був природженим аристократом, – вважає Брукс, – який розвивав рудиментарну філософію аристократизму, що за більш сприятливих умов могла б зробити його видатною фігурою в світі американської думки. Проте Америка його днів була надто недосконалою»(7,66). Далі Брукс, покладаючись на листи Бірса, окреслює певні моменти його філософії. Письменник плекав відверту антипатію до духу свого «позолоченого віку»; він

ненавидів гуманітаріанізм(філантропію) настільки, наскільки любив гуманізм, або полюбив би його, якби йому випала інша доля. «Світ, – прорікував Бірс, – не бажає допомоги. Бідняки хочуть лише стати багатими, що неможливо, а не стати кращими. Власне кажучи, вони бажають розбагатіти, аби стати гіршими». Презирство письменника до соціалізму було безмежним; про літераторів, що поділяли погляди Л.Толстого, він зазначав, що вони не художники, а місіонери, котрі фанатично віддані справі і не вагаючись вхопляться за будь-яку зброю – вони схоплять розп'яття, аби побити собаку. Собаку поб'ють безсумнівно (від чого пес стане гіршим, аніж був до того), але що станеться з розп'яттям? Про Б.Шоу та Г.Ібсена він писав, що вони «дрібні чолов'яги, пестунчики віталень і божки одночасся»; кепкував над сентиментальністю та тріскотно-оптимістичним пафосом поезії В.Вітмана; не сприймав реформаторської романістики Ептона Синклера… Сам же обстоював таку теорію: «Письменник, – твердив А.Бірс, – мусить забути, що він є американцем, але завжди пам'ятати, що він людина. Він має зректися християнства, іудейства, буддизму, ісламу.., змішанування. До локальних стандартів добра й зла він має ставитися з виваженою байдужістю. У так званій доброчинності йому слід розрізняти лише грубі ноти всезагальної доцільності; у сталих моральних принципах – лише лаконічні первини, що не поставали ще перед судом совісті. Щастя має розкритися всезростаючому інтелекту письмовця як прикінцева ціль його життя, а мистецтво й кохання – як єдиний засіб сягнути щастя. Художник має вивільнити себе від усіх доктрин, теорій, етикетів, політик, спрощуючи своє життя й розум та сягаючи максимальної прозорості й найвищої цілісності»(7,68). Критик нагадує також, що Бірс закликав фахівців з літератури поціновувати будь-якого митця не за його пересічним набутком, а за найкращим художнім здобутком. У цьому сенсі А.Бірс, безперечно, є великим американським письмовцем, який «попри невдачі й поразки спромігся зберегти у своєму житті позицію Олімпійця»(7,69).

Тепер зупинюся коротко на біографічній бірсіані – оригінальній розвідці К.Маквілльямса «Амброз Бірс»(8). Автора бентежить різноманітні домисли довкола письменника, які

продукують численні критики й літератори, 55 з яких Маквілльямс старано перераховує, додаючи, однак, що декотрі з них, наприклад, Данзігер (Адольф Де Кастро), скромно замовчуює той факт, що Майстер зломав на його голові свою палицю, викидаючи його геть зі своєї оселі. Відтак, зазначає біограф, зовсім не дивно, що оцінки творчості А.Бірса такі суперечливі й нерідко малокваліфіковані. Так, найбільше уславлюють Бірса-новеліста, хоча, звіряється Маквілльямс, його оповідання доволі тривіальні; а от сатира – неперевершена й дивовижна, про що мало сказано фахівцями. Напевно, припускає біограф-критик, всі гадають, що геть усі твори письмовця увійшли до його 12-томного зібрання. Однак це не так, бо найбільше блискучих епіграм містять «Базіка» та «Оса», які редагував Бірс. Ще більша плутанина виникла довкола самого життя художника, яку автор береться бодай мінімально розплутати.

Передовсім, невірним є фактаж М.Фрінка, за яким Бірси – пращури письменника – були людьми пересічними й приземленими. Покладаючись на достовірні джерела, Маквілльямс доводить, що Бірси походили з англійського роду, мали за близького родича відомого анатома сера Ч.Белла, були глибоко віруючими пуританами – новоанглійцями до мізка кісток. Їхня новоанглійська закваска не змінилася від переїзду до Огайо й Індіани. Чимало членів сімейства з честю служили в армії у часи Громадянської війни в США, хоча й раніше Бірси відзначилися у суспільному житті. Зокрема, дядько майбутнього письменника Луцій Верус Бірс видав книгу есеїв, був президентом місцевого коледжу, але 1838 року він зібрав загін ополченців і долучився до так званого канадського бунту, вчинивши наліт та розгром англійських казарм у Віндзорі, допомагаючи в такий спосіб канадцям в їхній боротьбі за незалежність. Потому Луцій Бірс проявив себе у політичному житті штату, хоча відома також і його зацікавленість скульптурою, серйозні наміри поїхати вивчати її до Італії. Для юного племінника Луцій являв собою взірець інтелігентного й хороброго джентльмена. А от до батька і матері Амброз ставився прохолодно, навіть назвав їх одного разу «немитими дикунами», а також заявив, що від матері він успадкував лише одне – астму. За Маквілльямсом, молодого Бірса відштовхувала надмірна релігійність його сімейства, тому він і не

повернувся додому після Громадянської війни.

Авжеж, пізніші дослідження значно поглиблять «бекграунд» письменника – відомості про його пращурів, освіту, стосунки з батьками тощо. Ми ж зупинимося на тому, як Маквілльямс подає воєнну епопею Бірса. Детально описується де і як служив 19-річний волонтер, за що отримував схвальні відгуки від командувачів, і де був тяжко поранений. Та головне висновок: Бірс «любив» війну, зчаста розмірковував про неї, героїзував воєнний подвиг, але й разюче писав про страхіття війни та її бурлескний аспект. З роками письмовець став скептично дивитися на «справу», за яку воював, генерал Р.Е.Лі був для нього найкращим полководцем в обох ворогуючих арміях, а коли біля Вашингтону знайшли тіло вбитого вояка-південця, Бірс повідомив Стерлинга: «Я поїду вибачитися перед ним». Письменник відмовився прийняти урядову пільгу(50000$) за участь у війні: «Коли я наймався убивцею урядом моєї країни, – відповів Бірс, – ця пільга не входила до мого контракту»(8,218). Свою ж доньку він суворо попередив не приймати від влади США жодного центу. Коли ж розпочалася агресія США проти Куби, Філіппін та Пуерто-Ріко (Іспано-американська війна), Бірс різко виступив проти неї, попри те, що його роботодавець В.Р.Херст всіляко героїзував її. Поряд із апологією Херста у тій самій газеті він написав: «Ми можемо підкорити ці народи без особливих зусиль, бо ми належимо до раси ненажер і п’яниць, котрим надане право верховодити над непитущими. Ми можемо лупцювати їх щодня й щотижня, але ми неспроможні зрозуміти їх; а хіба невідоме оте золоте правило, за яким незрозуміле завжди оголошується поганим?»

Втім, К.Маквілльямс найбільшої уваги приділяє «лондонському періоду» в житті А.Бірса. Біограф наголошує: «Бірс вирушив до Англії 1872 року грубим і незугарним західноамериканським гумористом, а повернувся у 1877 році блискучим гострословом, який писав із «родзинкою», майстерно, елегантно»(8,219). Аби переконатися в цьому, досить порівняти бірсові публікації до 1872 року (зібрані в книзі «Самородки і пісок») та твори письмовця, надруковані у «Базіці» після 1877 року. Саму ж подорож до Лондона біограф пов’язує з одруженням Бірса

на Мері Елеанор Дей, донці вельми багатого володаря невадських копален, який і подарував молодятам на весілля 10 тисяч доларів для медового місяця в Англії. Щоправда Бірс до цього мав листування з Томом Худом, головним редакторм журналу «Фан», що й посприяло зрештою вояжу Бірсів за океан. Молодому журналістові здавалося, що в Лондоні він зустрів найвидатніших літераторів, хоча, як зазначає біограф, він долучився лише до «франтувато-гультяйського гурту Фліт Стріт», до якого входили небезталанні журналісти й письменники, у котрих американець багато чому навчився. В Лондоні Бірс видав три книги, одна з яких стала більш-менш популярною, тому, що сподобалася Гледстону. Сам же Бірс полюбляв згадувати кумедні ситуації у великому місті: одного разу влаштували бенкет на честь Марка Твена і Хуакіна Міллера. Останній з'явився вдягнений у високі ковбойські чоботи та шкіряну ковбойську куртку, з якої виглядали пістолі й ніж. Марк і Бірс вдали, що не помічають цей залихвацький маскарад, начебто в Америці так ходять щодня. Вони лишалися абсолютно незворушливими навіть тоді, коли Х.Міллер підхопив зі столу добрячу рибину за хвіст і проковтнув її за один раз…Бірси провели у Лондоні п'ять років, упродовж яких у них народилися двоє синів – Дей і Лей, і коли Мері завагітніла втретє, вона повернулася до Америки, куди ж невдовзі приїхав і її чоловік та почав видавати «Базіку», а потім «Осу» аж до 1896 року. Напевно найдискутивнішим лишається наступне твердження К.Маквілльямса: «Так уславлені воєнні оповідання були написані Бірсом просто задля того, щоби зайняти простір «Базіки», коли авторові не було охоти писати щось путнє або в якусь мить не було належного об'єкту для лупцювання»(8,219).

Водночас, Маквілльямс виступає проти тих численних опіній, за якими бірсова «гіркота», цинізм пояснюються через його травми. Першою травмою було розлучення письменника з Мері Дей, яке сталося, на думку біографа, через несумісність характерів – Мері була чарівною жінкою, котра, одначе, була типовою американкою, не позбавленою надмірних соціальних амбіцій. Бірс якось зізнався товаришу, що Дей була й залишиться для нього найдорожчою людиною, а Мері зберігала своє почуття до Амброза до кінця днів.

Через «непорозуміння» вона подала до суду і в 1904 році отримала офіційне розлучення, а через кілька тижнів померла. Втім, наголошує біограф, якою б трагічною не була ця історія кохання, вона навряд чи вплинула на Бірса так сильно, щоби змінити його стилістику й настроєвість. Він продовжував писати у тому ж ключі, як і до розлучення. Другою травмою в житті письменника була загибель його старшого сина Дея на дуелі 1889 року. Це було справжнім шоком для Бірса, але, зазначає Маквілльямс, до того часу художник вже написав левову частку своїх творів, тож і ця трагедія не вибила мужнього Бірса з колії. Третя драма стосується молодшого сина письменника Лея – талановитого молодика, що писав есеї і спромігся на невеличку публікацію «Бджоли». Але він посварився із батьком через свій негідний шлюб, а далі залежність від алкоголю спричинила рецидив сухот – батьківський спадок, – від чого Лей помер 1901 року. І все-таки біограф схильний пояснювати похмурість та жовчність Бірса як наслідок його відрази до Америки «позолоченого віку», як психічну реакцію на незмогу людського існування в цьому світі.

Як бачимо, бірсіана 1920-х років поглиблює наше розуміння поетики творів Бірса, демонструє відверті спроби негативного міфотворення, але й оригінальне поціновування епістолярію Бірса та вдумливе й відкривавче біографічне дослідження спадщини письменника. Що запропонують наступні декади?

ЛІТЕРАТУРА

1.Cathy N. Davidson. Foreword // The Complete Short Stories of Ambrose Bierce. – Lincoln and London, University of Nebraska Press, 1984 – P.1-6; 2. Critical Essays on Ambrose Bierce. Ed., by Cathy N. Davidson. – Boston, Massachusetts, G.K.Hall&Co., 1982; 3.William M. Clemens. The Art of Ambrose Bierce // The Biblio, 4 (July, 1924) – pp.676-677; 4. H.Greenbough Smith. Bierce's Devil Dictionary // The Biblio, 4 (July, 1924) – pp.678-680; 5.Walter Blackburn Harte. A Tribute to Ambrose Bierce // The Biblio, 4 (1924) – 680-681; 6. H.L.Mencken. Ambrose Bierce // H.L.Mencken. Prejudices. 6-th Ser. – N.Y.,Alfred A. Knopf, Inc., 1927; 7.Van Wyck Brooks. The Letters of Ambrose Bierce // Van Wyck Brooks. From Emerson and Others. – N.Y.,E.P.Dutton and Co., 1927; 8.Carey McWilliams. Ambrose Bierce // The American Mercury, 16 (February, 1929) – 215-222;

© Пригодій С. М.